

Fastelavn

Af Nana Suldrup Jørgensen

En spiderman, en heks og en prinsesse står i køen til tøndeslagning i skolens gymnastiksal. Når stavens sidste slag endelig slår tøndens bund ud, falder slik og appelsiner ned på gulvet til glæde for udøverne af denne "sport". Efter tøndeslagningen er der bide-til-bolle, og børnene skal måske senere ud at rasle i nabolaget og forhåbentlig gøre sig en god fangst i form af mønter og boller.

Selvom fastelavnen i dag er en børnenes fest og selvom udklædningen vel nok har ændret sig gennem tiden, har fastelavnen og dens skikke rødder helt tilbage til middelalderen og indeholder aspekter af både hedensk, kirkelig og folkelig karakter. Denne artikel vil således omhandle fastelavnens traditioner og endvidere trække linjer til udlandets fastelavn.

Den hedenske fastelavn

Oprindeligt var fastelavnen en hedensk vår- og frugtbarhedsfest. Ritualer som "ringridning" med en gås (herom senere) eller tøndeslagning med en levende kat i tøndens kunne ses som et opgør med onde kræfter, der skulle af vejen inden forårets komme. Katten var for eksempel symbol på vinteren, der skulle slås ud af dens tilflugtssted. Kampen mellem sommer og vinter var også central, når rytterhære kæmpede mod hinanden; den ene hær iklædt blomster og grønne grene, den anden iklædt vinterpelse.

Disse førkristne ritualer var således knyttet til naturens gang; årstidernes død og opstandelse, og ikke mindst var de et forsøg på at gøre sig til herre over naturen.

Den kirkelige fastelavn

Da kristendommen kom til Danmark, tog kirken nogle af de hedenske skikke til sig og førte dem sammen med påsken. Den katolske kirke indførte den fyrre dage lange faste inden påske, med den hensigt at folk skulle rense deres legeme, ligesom Jesus havde gjort det, da han vandrede fyrre dage i ørkenen. I fasten måtte man kun spise groft brød og fisk, men aftenen før fasten blev en oplagt mulighed for et gevaldigt gilde med god mad og drikke for at ruste sig til fasten. Netop gildet denne aften kan forbindes til ordet fastelavn, der stammer af det tyske "fastelabend", hvilket betyder fasteaften; aftenen før fasten begynder.

Fra fastelavnssøndag til askeonsdag

Festlighederne omkring fastelavn blev efterhånden bredt ud på flere dage og ikke blot en enkelt aften, som "fasteaften" indikerer. Søndag, mandag og tirsdag var dage, hvor der blev spist og drukket godt, og mange steder var mandagen også dagen for fastelavnsoptog samt lege og konkurrencer. Onsdag kaldtes for askeonsdag, idet festlighederne nu var slut. Her startede fasten, og de katolske præster så gerne, at man iklædte sig den groveste særk, man havde, og smurte aske i ansigtet. Med dette skulle man vende sig fra de verdslige glæder og huske på, at vi alle, ligesom Jesus, en dag ville blive til aske.

Reformationen

Helt tilbage i middelalderen var fastelavnsløjerne barske og kunne omfatte druk, hor, oprør og gevaldige ædeorgier. De protestantiske præster prøvede med reformationen i 1536 at afskaffe fastelavnsløjerne, idet de mente, at de var blevet for løsslupne. En præst skriver i starten af 1700-tallet, at når pigerne, kun iført særk og med udslået hår, løb om kamp med karlene hen over markerne, var det "syndens lokkemad, som Djævelen brugte til at kildre den smagløse almues gane" med.

Det er da også derfor, at Danske Lov fra 1683 forbyder fastelavnsløben. Trods mange efterfølgende indskærpningshavde forbuddet dog ingen effekt, og selvom den katolske påskefaste nu med reformationen var blevet afskaffet, lykkedes det ikke gejstligheden at afskaffe de løsslupne fastelavnsløjer. Fastelavnen var blevet folkelig, en anledning til fest, og endvidere var fastelavnen blevet optakten til et nyt arbejdsår for bonden.

Fastelavnsoptog i landsbyen

Fastelavnssugen var, ud over god mad og drikke, præget af lege og konkurrencer, og især fastelavnsoptøget var en stor begivenhed. Mange landsbyer indledte eller afsluttede fastelavnssugen med et optog, hvor det oftest var de ugifte karle, der til hest eller til fods førte an og besøgte gårdene. Pigerne havde pyntet hestene med blomster og kulørte bånd, og børnene måtte spændt se på og vente, til de blev gamle nok til at deltage i denne tradition. I spidsen af optøget var bajadsen, der lavede løjer, samt stodderen og kællingen; stodderen var pyntet med fjer og bånd, og kællingen var en mandsperson klædt i kvindetøj. Optøget blev budt velkommen på gårdene med brændevin og æbleskiver, der blev spillet musik, danset med pigerne og tigget æg og penge til gildet senere om aftenen.

For et landsbysamfund var fastelavnsoptøget af stor betyd-

ning. Hvis optoget kom forbi ens dør, var alt vel, men hvis de unge karle red forbi gården, var man åbenlyst ikke accepteret af landsbyfællesskabet. Tilflytterfamilier, der ikke var kendt af landsbyen, fik måske ikke aflagt besøg, men hvis de alligevel gjorde, var optoget integrerende og betød, at tilflytterne hurtigere blev en del af fællesskabet. Således kunne fastelavnsoptoget både have et ekskluderende, men også et inkluderende aspekt.

Den gale uge

Udklædning, masker og rollelege har rødder i middelalderen, hvor løjerne kunne gøres endnu mere grovkornede ved at påtage sig en anden identitet med camouflerende rekvisitter.

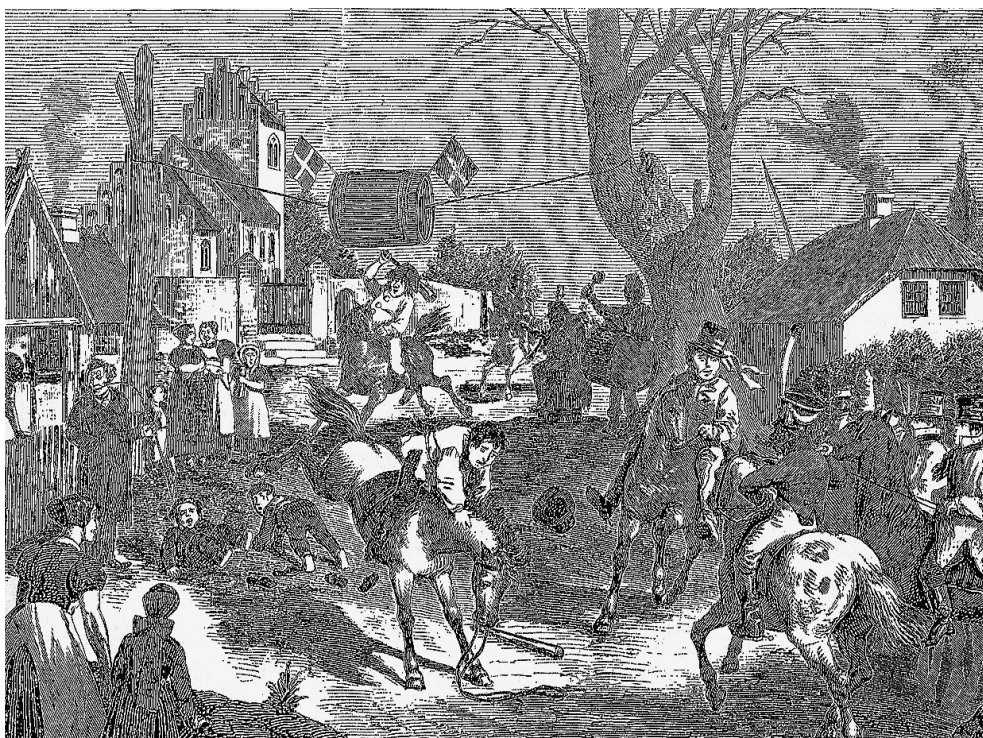
Under fastelavnsoptoget havde almindelige mennesker netop mulighed for at klæde sig ud og spille forskellige roller. Ofte var det autoritære figurer, der blev parodieret, for eksempel når en tjenestekarl klædte sig ud og spillede rollen som fin herremand eller når en udklædt dronning opførte sig forkasteligt over for de andre under optoget. Optoget kunne ligeledes opføre sig anderledes over for denne "kongelige", end hvis det havde været en virkelig herremand eller dronning. I fastelavnsoptogene kunne samfundets grupperinger og konflikter således gennem rollelege komme frem i lyset, og almindelige mennesker havde mulighed for at protestere mod diverse magthavere.

Da mange forhold, såsom samfundets roller, i disse dage kunne vendes op og ned, gik fastelavnsugen under navnet "den gale uge".

Bådeoptog

I mange havnebyer blev der i stedet for fastelavnsridning holdt bådeoptog. Her blev en jolle eller fiskekutter pyntet og sat på en vogn eller en slæde, hvis der var sne. Fra begyndelsen af 1700-tallet har fastelavnsbåde været en skik, som var speciel for søkøbstæderne, hvor fiskere og sømænd pyntede bådene og deltog i optoget. Mange af stillingsbetegnelserne fra et skib gik igen på fastelavnsbåden, og den udklædte besætning blev selvfølgelig ledet af en "kaptajn" eller "admiral". Lodhiveren på båden skulle måle vanddybden, og når båden stødte på grund, gjorde man holdt ved det hus, man skulle aflægge visit. Lodhiveren måtte desuden drille og komme med tilråb og vittigheder til tilskuerne, så meget han ville.

Ligesom med fastelavnsoptoget på gårdene, blev der også her tiggert æg og penge til gildet om aftenen, børnene raslede omkring båden, og der blev spillet musik.

Fastelavnsløjer under tøndeslagning i en sjællandsk landsby. Tegning af Knud Gamborg i Illustreret Tidende 11. februar 1878. Fra bogen Det festlige år af Lørn Pio.

Lege og konkurrencer

Hvad enten der var tale om et fastelavnsoptog til hest eller til fods eller et bådeoptog, blev der efterfølgende ofte arrangeret lege og konkurrencer på en gårdsplads eller foran en kro. Her var det mest mændene, der deltog, men der har dog også været dyster og væddemål, hvor både kvinder og mænd konkurrerede.

Katten af tønden

I Danmark slog man katten ud af tønden, hvorefter den blev jaget ud af byen. Andre steder, som i Tyskland, betød ordet "katzenschlagen", at man dræbte katten, efter at den var slået ud af tønden.

Katten blev, som før beskrevet, set som et symbol på alt det onde, man ønskede at jage bort ved forårets start, og katten skulle helst være sort, idet den skulle repræsentere de mørke kræfter i naturen og i mennesker. Efterhånden blev det dog almindeligt at bruge en død kat, en død fugl eller figur. Dog findes en beretning om, at man sidst i 1800-tallets har brugt en levende kat til tøndeslagning på Reersø. Beretningen fortæller dog også, at dette vist mest var for at genere kattens ejermand.

Den, der slog tøndens bund ud, så katten faldt ud, blev kåret som kattekonge, og præmien for denne sejr var intet mindre end at blive fritaget for at betale skatter hele næste år.

Rive hovedet af en gås

Denne konkurrence handlede om noget så makabert som at rive hovedet af en gås. En levende gås eller høne blev hængt op i benene, hvorefter rytterne red forbi og forsøgte at rive hovedet af. Gåsen har selvfølgelig vredet hals, da den hang med hovedet nedad og den grønne sæbe, der blev smurt på for at gøre opgaven sværere, har kun forværret pinslerne. "Legen" kan ses som inspireret af ringridning, der også kunne være en af konkurrencerne til fastelavn.

At "stikke til stråmanden" kan ligeledes ses som en arv fra gamle ridderlege og adelige turneringsøvelser. Her skal en stråfigur rammes og vippes af pinden.

Hollænderbønderne

Traditionerne med at slå katten af tønden og rive hovedet af en gås kan være blevet mere udbredte i Danmark, da hollænderfamilier blev hentet til landet af Christian d. 2. omkring år 1520. Christian d. 2's rådgiver, Sigrid Willums, var en hollandsk kvinde, som mente, at det ville være til gavn for Danmark, hvis hollandske bønder blev bosat i landet, idet de var langt bedre på det landbrugsfaglige område end danske bønder. Christian d. 2. sagde ja til forslaget, og 24 hollænderfamilier slog sig ned på Amager. Selvom Christian d. 2. to år senere blev fordrevet, fik Amagerbønderne lov til at blive.

I Holland har det været almindelig skik at slå katten af tønden, ikke bare til fastelavn, men også til markedsforlystelser og begivenheder på forskellige tider af året. Da hollænderne kom til Amager, har gåseridning og tøndeslagning med levende katte ikke været ukendte begreber i Danmark, men konkurrencerne er måske således blevet mere udbredte med hollænderbøndernes tilflytning.

Fastelavnsgildet

Om aftenen efter optog, lege og konkurrencer var der gilde og før dette gilde havde der fundet en særlig procedure sted. Året før var tre karle blevet valgt til "gildeskarle". I Strøby, syd for Køge, hed det sig, at karlene skulle "låne gildes" eller "tinge gildes" hvilket betød, at de blandt andet skulle aftale med folk på gården, hvor gildet skulle holdes, hvor meget der skulle købes til gildet, og hvor meget øl der skulle brygges. Otte dage før gildet skulle gildeskarlene smage gildesøllet.

Var man karl eller gift mand, skulle man betale en part af gildet. Pigerne og de gifte koner skulle dog ikke betale, men skulle i stedet varte op, sørge for æggepunch og kaffe og bage æggekage af de indsamlede æg.

Børnene kunne også selv arrangere små gilder med lidt hjælp og opsyn. De betalte alle lidt ører, som skulle bruges til for eksempel spillemænd og fastelavnstønde. Børnene i Strøby havde i 1890'erne fastelavnsgilde. Her var der gildeskarle som ved de voksnes fastelavnsgilder, og de skulle sørge for at købe de nødvendige ting til gildet. Pigerne var tilskuere, når drengene slog katten af tønden. Den pige, som kattedronningen dansede med først, blev kattedronning. Omkring år 1900 fik børnene i Strøby overladt salen i forsamlingshuset til blandt andet fastelavnsgilde.

Fastelavnens madtraditioner

Selvom fastelavnsgildet efter reformationen ikke længere var optakten til fasten, blev madtraditionerne i fastelavnsugen i den grad overholdt. Det gjaldt om i fastelavnsdagene at spise så god og fed mad som muligt, og man spiste såkaldt hvid mad som hvedebrød, flæsk, hvedeboller og mælk. De navne, som dagene har fået, indikerer også, at det er en spisefest og kunne således være flæskesøndag, hvidemanddag og fedetirsdag.

Hvedebollerne blev oftest bagt af bagere og solgt på gaden af de såkaldte kagekoner. Omkring 1700-tallet blev det skik at blande krummen med smør, bløde det hele op i varm mælk og derefter spise det.

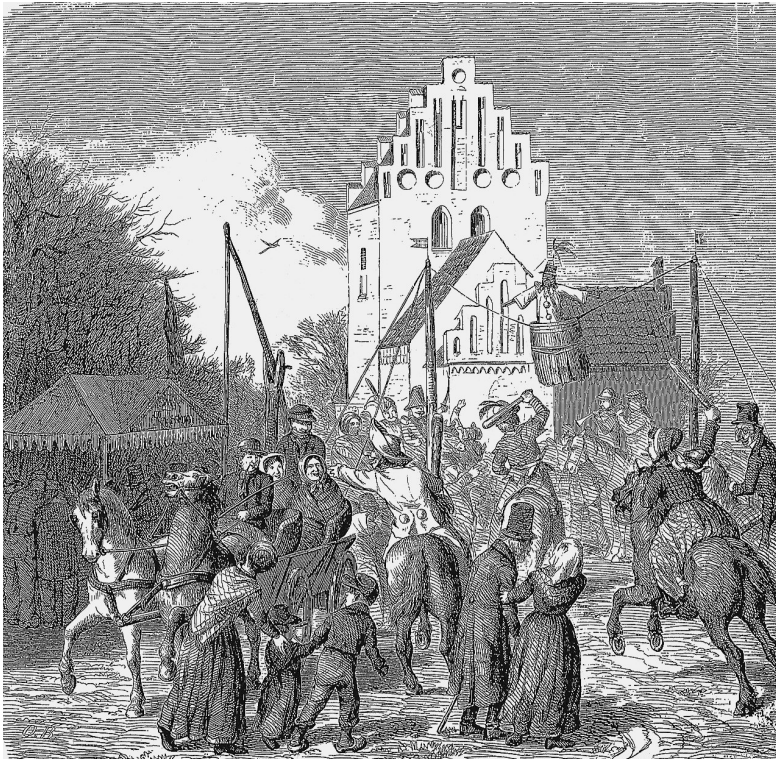
I Tyskland begyndte bagerne allerede i 1600-tallet at lave fastelavnsboller og fastelavnsskringler. Skikken bredte sig først til Sønderjylland og siden til resten af Danmark og Norden. Bagerne begyndte, som tiden gik, at dele hvedebollerne og fylde dem med syltetøj og creme eller flødeskum.

Fastelavnriset

I 1712 udkom værket "Frauzimmerlexicon" (Fruentimmerleksikon) i Leipzig. Det bliver heri beskrevet, at ungarle og jomfruer byder hinanden godmorgen ved at "rise" op.

Risene blev pyntet med kærligheds- og frugtbarhedssymboler, og når man risede kvinderne med disse friske og bristefærdige knopper, mente man, at frugtbarheden ville overføres til kvinderne. Fastelavnriset er således en førkristen skik, der refererer til frugtbarhedsfesten, men som får et kristent islæt i relation til Jesu lidelser. Nogle præster mente nemlig, at man ved at slå hinanden med riset skulle huske på Jesu lidelse.

Fastelavnriset er kendt i Danmark siden 1700-tallet. Selve riset kunne laves af pilekviste og grene og pynten kunne være kulørte bånd, papirsblomster, farvede æggeskaller og udklip af for eksempel et svøbelsesbarn eller en stork med et barn. I 1800-tallet begyndte man at købe fastelavnris, og i 1900-tallet kunne man få fastelavnris med fod som stuepynt.

Tøndeslagning med en narrefigur i stedet for en kat. Tegning i Illustreret Tidende 1861/62.

Fra bogen Det festlige år af Lørn Piø.

Fastelavn i udlandet

Selvom den danske fastelavn har sine skikke og traditioner, fejres der også fastelavn mange andre steder i verden. Ordet "karneval" kommer af det italienske ord "carneval", som betyder "farvel til kødet", og i mange katolske dele af Europa er karnevallet således tiden før påskens fasteperiode. Især i Sydeuropa holdes karnevallet i en hel uge og er en stor folkefest, især er det en voksenfest ligesom førhen i Danmark. Her festes der før perioden med religiøs fordybelse og det fysiske afsavn, og netop det at fungere uden mad, drikke og sex er i mange religioner blevet brugt som et middel til at komme tættere på guddommeligheden og for at vise, at man er en ægte troende.

I mange katolske lande har kirken set karnevallet som et tegn på oprør og symbol på hedenske traditioner, der kunne undergrave kirken. Karnevallet er også blevet set som en trussel i lande, hvor der i perioder har været sult og misvækst, og der har derfor været et ønske om at stoppe ædegilder osv.

Pandekagetirsdag

I Storbritannien og nogle steder i USA kaldes fastelavnen for "Shrovetide", som kommer af det engelske ord "shrive"; at bekende. Tirsdagen i fastelavnsugen kaldes for pandekagetirsdag,

idet fedt, æg og smør skulle bruges op før fasten, og netop pandekager var en god måde at få brugt disse varer op på. At en konkurrence i pandekageløb begyndte at blive populær i Storbritannien har sin oprindelse i historien om en bondekone, der i 1445 stod og arbejdede i køkkenet. Da kirkeklokkerne ringede ind, ville hun ikke komme for sent, hvorfor hun løb afsted med panden i hånden op til kirken. I dag løber kvinder om kap under pandekageløbene i Storbritannien, mens de vender en pandekage i luften. Den, der kommer først, vinder. Det største pandekageløb er i Olney i Buckinghamshire, Storbritannien, hvor kvinderne iført kjole og forklæde skal vende pandekagen i luften tre gange.

Fastelavnen er en folkelig fest, hvor blandt andet ritualer og fejring af forårets komme har ligget til grund for mange af fastelavnens skikke. Kirken har også taget nogle af fastelavnens traditioner til sig og givet dem et kristent islæt. Andre folkelige fester som høstgilde og nytår byder også en ny periode velkommen med varsler og ritualer.

For bonden og hans familie samt folkene, der arbejder på gården, har årstiderne og vejret betydning for landbruget. Derfor er varsler, ritualer og fejring af næste årstid en måde at forholde sig til naturen og, på sin vis, også livet på.

Artiklen er skrevet på baggrund af følgende litteratur:

- Gercke, Ulrikke; Klinken, Katrine; Hegelund, Malene; Mendelsohn, Anne (2004): *Familiens bog om årets traditioner*. Politikens Forlag
- Gunnarsen, Ruth (2005): *Vore gamle kalenderdage*. Askholms Forlag
- Hjort, Birte (1986): *Fastelavn i Hollænderbyen*. Foreningen i Vennekredsen. St. Magleby
- Jensen, Johannes V (1925): *Årets Højtider*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag
- Mauldin, Barbara (2004): *Carnival!* Thames and Hudson
- Henning, Henning (1953): *Bådeoptog i danske søkøbstæder og i udlandet*. København. Ejnar Munksgaard
- Piø, Iørn (1997): *Det festlige år*. Sesam